

K RÔZNYM ÚROVNIAM FUNKCIONALIZMU

TATIANA SEDOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

SEDOVÁ, T.: On Various Levels of Functionalism
FILOZOFIA 54, 1999, No 3, p. 152

The paper examines various forms of functionalism seen from the perspective of its effectiveness in social knowledge. The essential characteristics of the functionalist perspective in sociology are shortly outlined (É. Durkheim, T. Parsons, Robert K. Merton) and the distinction between functionalism as a method and functionalism as a theory is made. Nevertheless, the author focuses on the plausibility of explanation and of the functional analysis and on its effectiveness. Its logical structure, as well as the empirical significance of the premises of the functionalist argumentation and its predictive effectiveness is examined. On the ground of the criticism of functionalism as an explanatory procedure the author analyzes the role of functionalism in creating the ontology of social reality (J. R. Searle).

Funkcionalizmus sa skloňuje vo všetkých pádoch v rozličných oblastiach, ale v súčasnosti je azda najplyvnejším -izmom vo filozofii mysle a jazyka. Predstavuje významnú alternatívu teórií psychofyzickej identity a dualizmu, pričom sa snaží postihnúť a vysvetliť povahu a podstatu mentálnych stavov. Podľa funkcionalizmu sú mentálne stavy konštituované kauzálnymi vzťahmi medzi mentálnymi stavmi navzájom alebo vzťahmi medzi senzoricými vstupmi a výstupmi-správaním. Funkcionalizmus má rôzne podoby - od pôvodného Putnamovho mechanického funkcionalizmu cez reprezentationalistický funkcionalizmus J. Fodora až po teleologický a homunkulárny funkcionalizmus. Napriek kritikám a výhradám, že nemá dostatočnú rozlišovacia schopnosť, resp. že je celkom neadekvátnym opisom, zostáva funkcionalizmus konceptuálnou bázou kognitívnych vied.¹ Vo svojom príspevku sa nechcem zaoberať argumentami pre a proti funkcionalizmu vo filozofii mysle; tieto notoricky známe skutočnosti spomínam len preto, že pôvodná motivácia pre uplatnenie funkcionálnej analýzy vo svete mysle a filozofie jazyka má staršie korene a svojho predchodcu v biologických a sociologických verziách. V súvislosti s filozofiou jazyka však aspoň na okraj pripomínam, že R. G. Millikanová sa pokúsila zaviesť pojem vlastnej funkcie ako technický termín definovaný pomocou "reprodukcie" a "zapríčinenia" (causation).² "Definícia

¹ Podrobnú charakteristiku rozličných typov funkcionalizmu vo filozofii mysle pozri in: ([3], 119-154).

² "The definition of a 'proper function' is recursive. Putting things very roughly, for an item A to have a function F as a 'proper function', it is necessary (and of F as a proper close to sufficient) that one of these two conditions should hold. (1) A originated as a 'reproduction' (to give one example, as a copy, or a copy of a copy) of some prior item or items that, due in part to possession of the properties reproduced, have actually performed F in the past, and A exists because (causally historically because) of this or these performances. (2) A originated as the product of some prior device that, given its circumstances, had performance function and that, under those circumstances performed by means of producing an item like A. Items that fall under condition

vlastnej funkcie" je rekurzívna. Ak to formulujeme stručne, aby nejaká entita A plnila F ako svoju vlastnú funkciu, musí byť splnená jedna z nasledujúcich podmienok: (1) A vznikla ako "reprodukcia" (ako kópia alebo kópia kópie) nejakej predchádzajúcej entity alebo entít, čiastočne na základe ich schopnosti reprodukovať vlastnosti, ktoré skutočne v minulosti spôsobili, zapríčinili F, a preto A jestvuje vďaka (v zmysle kauzálnogenetickom) týmto výkonom. (2) A vznikla ako produkt nejakého predchádzajúceho "plánu", schémy, mechanizmu, ktorý v daných podmienkach vykonával F ako svoju vlastnú funkciu, a preto v týchto podmienkach normálne spôsobí, že F sa vykonáva prostredníctvom produkcie entít podobných A. Entity, ktoré spĺňajú podmienku (2), majú "odvodené vlastné funkcie", funkcie odvodené z funkcií schémy, mechanizmu, ktoré ich spôsobili" (pozri poznámku²).

Proti takémuto definovaniu však možno sformulovať množstvo kontrapríkladov. Napríklad ak tvrdíme, že funkciou prechladnutia je šírenie baktérií, ktoré produkujú prechladnutie, tak pokiaľ takéto mikroorganizmy nejestvujú, neexistuje ani prechladnutie. Ale je zrejme, že bežný pojem prechladnutia nemá túto funkciu, a pokiaľ nejakú má, tak ňou určite nie je šíriť baktérie prechladnutia. Millikanovej prístup ponecháva neobjasnený aj normatívny aspekt - veď prečo potom hovoríme o zle fungujúcom srdci, o srdcových chorobách, o lepšom a horšom výkone srdca?³ Asi netreba osobitne zdôrazňovať, že rôzne použitia termínu "funkcia" sú dvojznačné a rozličné podoby funkcionálnej analýzy zrejme spája len slovný výraz, a nie jeho význam. Ak ponecháme bokom matematický pojem funkcie a zameriame sa len na bežné použitie tohto termínu, prima facie je očividný rozdiel vo význame nasledujúcich viet: "Ak mám chrípku, nemôžem normálne fungovať", "Tlačidlo F1 na klávesnici má priradenú funkciu vyvolať na monitor návod pre aplikácie Wordu", "Funkciou lupy je zväčšovať", "Funkcia pankreasu spočíva v produkovani enzýmov nevyhnutných pre trávenie", "Migaš obsadil funkciu predsedu SNR", "Rast objemu plynu je funkciou zvýšenia tlaku".

V súvislosti s pokusmi analyzovať pojem funkcie musíme objasniť vzťahy na úrovni funkcia verzus cieľ, funkcia verzus náhoda, vedomé, zámerné funkcie verzus prirodzeno-prírodné funkcie. V tomto duchu sa nesú analýzy L. Wrighta, podľa ktorého pripísať niečomu funkciu značí podať explanáciu toho, na čo daný jav, entita, proces slúži. Jeho prístup, v ktorom sa stiera rozdiel medzi zámernými, umelo konštruovanými funkciami a funkciami prirodzene vzniknutými, určuje predstava kauzálneho mechanizmu, o čom svedčí Wrightova zovšeobecnená schéma:

Tvrdiť, že Z je funkciou X, znamená, že

(a) X jestvuje, lebo spôsobuje Z;

(b) Z je dôsledkom, výsledkom prítomnosti X ([8], 161).

Hoci Wrightovej analýze pojmu funkcie nemožno uprieť veľký vplyv a ohlas v literatúre, domnievam sa, že jeho riešenie neponúka garancie pre uplatnenie funkcionalizmu ako plauzibilnej a empiricky obsažnej explanácie v empirických vedách - nech už ide o biológiu alebo sociálne poznanie. So zreteľom na funkcionálnu analýzu v rovine sociálnych vied načrtnem možnosti a limity funkcionalizmu. Pokúsim sa všimnúť si bližšie charakter funkcionálnej analýzy, lebo sa s ňou stretávame aj dnes,

(2) have derived from the functions of the devices that produce them." ([9], 288).

³ Searlovu kritiku pozri in: ([4], 16-18).

najmä v oblasti sociálneho poznania, hoci pôvodná funkcionalistická teoretická perspektíva, ktorá dominovala v sociológii a antropológii do 60-tych rokov, stratila už svoje výsadné paradigmatické postavenie.

Pojem funkcionálnej analýzy sa však interpretuje dvojako. Na jednej strane sa funkcionálna analýza stotožňuje s funkcionalistickou teóriou, na strane druhej sa ňou rozumie metóda. Lenže ani v prípade metódy nevládne pri jej interpretácii zhoda. Pokým jedni autori v nej vidia univerzálnu metódu sociálneho a historického poznania, druhí ju pokladajú za špecifickú metódu budovania teórií v spoločenských vedách. Prvý prístup reprezentuje napríklad K. Davis, podľa ktorého každá spoločenská veda skúma interakcie medzi ľuďmi, predpokladá, že z týchto interakcií vznikajú štruktúry, ktorých vlastnosti sú objektom výskumu, skúma spôsob integrácie štruktúr, implicitne alebo explicitne používa pojem systému, zmeny celku objasňuje prostredníctvom zmien prvkov systému, analyzuje univerzálnosť istých vzorov a hľadá podmienky ich stability [10]. Na rozdiel od K. Davisa J. H. Turner pokladá funkcionálnu analýzu za osobitnú metódu výstavby teórie ([11]; [6]).

Na zrod nešpekulatívnej vedy o spoločnosti v 19. storočí - sociológii - nepochybne vplývali úspechy biologického poznania. Idea organizmu, jeho morfológie, diferenciácie štruktúr a funkcií našla uplatnenie aj pri skúmaní spoločenského života. Samozrejme, tieto analógie a prenos modelov a pojmov z biológie do sociálneho poznania netreba preceňovať, lebo sociálne myslenie nadväzovalo aj na vlastné zdroje a staré predstavy o spoločnosti vplývali na biologické modely, napríklad analýza diferenciácie štruktúry a funkcií organizmu (v antike obľúbená metafora o spoločenskej deľbe práce alebo Darwinov pojem boja o život má svoje analógie u T. Malthusa). V biológii sa ranný funkcionalizmus nezaobišiel pri objasňovaní reprodukcie, regenerácie a sebazáchovy organizmov bez postulovania nemateriálnych síl, entelechie, čo ho diskvalifikovalo ako vitalistický relikv neprípustný v empirickej vedeckej disciplíne. Odvolávanie sa na skryté účely prírody, v mnohom podobné Aristotelovej účelovej príčine, viedlo teleologizmus k odmietaniu nárokov funkcionálnej analýzy na legitímnu procedúru explanácie, lebo jednak išlo o empiricky bezobsažnú teóriu - s pojmom entelechie sa nespájali nijaké zákony - a jednak postulované skryté účely prírody nepodliehali štandardným testovacím procedúram. V dôsledku vitalizmu funkcionálna analýza v biológii v zmysle explanačného argumentu ustúpila do úzadia a uspokojila sa viacmenej s funkciou opisu toho, ako funguje daný biologický systém. Možno sa o tom presvedčiť napríklad v reprezentatívnej publikácii *Život* (MF, 1987), v ktorej nachádzame množstvo funkcionálnych deskriptívnych analýz, ale bez aspirácie odpovedať na otázku, prečo je to tak. Týka sa to napríklad hormonálnej, nervovej regulácie, fungovania imunitného systému, fotosyntézy a pod.

Do uvažovania o spoločnosti preniesol pojem funkcie H. Spencer v rámci analógie organizmu a spoločnosti, ktorá má orgány plniace funkcie prispievajúce k zachovaniu a normálnemu fungovaniu celku, ruka v ruke s tézou, že zložitnosť systému vedie k diferenciácii, čo značí diferenciáciu funkcií, a tak zmena jednej zložky vyvoláva zmenu v inej časti systému. Konkrétnejšie rozvinul funkcionálnu analýzu É. Durkheim, najmä v diele *Rules of Sociological Method* (1895, česky 1926). Durkheim vo svojom úsilí etablovať sociológiu ako empirickú disciplínu vychádza jednak

z antiredukcionizmu zameraného proti individualistickej psychológii, jednak z rozlíšenia medzi kauzálnym a funkcionálnym prístupom k skúmaniu sociálnych faktov. Každý sociálny fakt možno vysvetliť len na základe iného sociálneho faktu, a nie prostredníctvom individuálnych mentálnych reprezentácií, lebo sociálne fakty sú externými podmienkami individuálnej existencie. Funkcionálny mechanizmus, hľadanie účelov, ktorým daná funkcia istého sociálneho javu slúži, pracuje podľa Durkheima pomocou média kolektívneho vedomia a sociálnych cieľov, pričom spoločnosť je viac než súhrn jej členov. Svojím odlišením patologických a normálnych stavov na podklade funkcionálnej analýzy neuspokojených a saturovaných potrieb sa snažil naznačiť rozdiel medzi funkciou a príčinou. Uvedomoval si totiž úskalia teleologizmu, keďže pre mnohé javy v spoločnosti nedokážeme nájsť funkcionálne vysvetlenie, lebo zdanlivo neplnia nijaký účel, ich účel sa modifikoval alebo neboli vytvorené pre plnenie žiadneho účelu. Durkheimove myšlienky - hlavne koncepcia spoločnosti ako integrovaného sebaregulujúceho sa systému nezávislého od mentálneho stavu individuí, ako aj induktívne skúmanie sociálnej reality s odlišením kauzality a funkcie - našli úrodnú pôdu aj vo funkcionalistickej antropológii, ktorá sa inšpirovala Durkheimovou sociologickou školou (M. Mauss, H. Hubert). V roku 1922 sa objavili dve práce - *The Andamandan Islanders* (A. R. Radcliffe-Brown) a *Argonauts of the Western Pacific* (B. Malinowski) - ktoré reagovali na špekulatívnosť tzv. evolucionistickej a difuzionistickej antropológie a akcentovali empirickú verifikáciu hypotéz. Spoločnou metodologickou platformou bolo 1. presvedčenie, že spoločnosť je funkcionálnou jednotou, kde každý prvok, najmä inštitúcie, plní úlohu zachovania celku; 2. téza, že každý element plní nejakú pozitívnu funkciu v rámci celku, t.j. presvedčenie o univerzálnosti; 3. predpoklad objektívnej účelovosti sociokultúrnych javov a ich sociokultúrnej nevyhnutnosti. Tieto predpoklady sú spoločným východiskom jednak pre Malinowského, jednak pre Radcliffa-Browna. Malinowski sa však zamerl na potreby (rozlíšil tri úrovne potrieb, ktoré objavíme v každej kultúre - biologické, inštrumentálne, symbolické), ktorých uspokojovanie vytvára inštitúcie a celé systémy. Funkciou sa rozumie výsledok činnosti inštitúcie, ktorá je výrazom istej roly v sociálnom systéme. Radcliff-Brown sa orientoval na sociálnu štruktúru a snažil sa opísať a vysvetliť funkcionálne vzťahy medzi sociokultúrnymi javmi a ich príspevok k integrácii štruktúry. Výskum funkcií má objasniť ich úlohu pri udržiavaní stability, kohézie a solidarity. Najväčší rozmach zaznamenal funkcionalizmus v antropológii v 30-tych a 40-tych rokoch pri výskume príbuzenských vzťahov (Radcliff-Brown, Fortes Nadel), politického systému (E. R. Leach, E. E. Ewans-Prichard), náboženstva, mágie, mytológie (Ewans-Prichard, R. W. Firth, Malinowski) a pod.

Klasická podoba funkcionalizmu v sociológii sa spája s menom T. Parsonsa, ktorý v roku 1975 konštatoval, že všetky kľúčové pojmy funkcionalizmu boli redefinované a pojem funkcie je súčasťou systémovej analýzy. Pojmy štruktúry a procesu označujú stabilné a premenlivé prvky systému. Pre Parsonsa je príznačné prepojenie jeho teórie sociálnej činnosti a sociálneho systému. Sociálna činnosť sa orientuje na dosiahnutie cieľa, je normatívne určená a realizuje sa v istej situácii. Parsons analyzuje štruktúru činnosti, jej motiváciu, priebeh podľa vzorov, pričom významné miesto prislúcha koncepcii AGIL, podľa ktorej každý sociálny systém sa orientuje buď na osi súradníc na

vonkajšie, resp. na vnútorné prostredie, alebo na osi inštrumentálne - konzumné na momentálne potreby a aktuálne dostupné prostriedky, resp. na dlhodobé potreby. Každý systém možno skúmať v štyroch sektoroch, pričom každý reprezentuje problém spojený s prežitím systému - funkcionálne imperatívy. A- adaptácia, získavanie zdrojov z prostredia (ekonomický subsystém), D- ciele, mobilizácia zdrojov a energie na dosiahnutie systémových cieľov a stanovenie priorít (politický subsystém), I- integrácie, potreba koordinácie, regulácie vzťahov medzi aktérmi prostredníctvom normatívnych sústav (právne inštitúcie), L- udržiavanie vzorov (latent pattern maintenance), nevyhnutnosť motivovať aktérov na výkon funkcií nevyhnutných pre systém a potreba mať k dispozícii mechanizmus regulovania napätia v systéme (náboženstvo, vzdelávací systém, právne inštitúty). Nielen spoločnosť, ktorá je typom sociálneho systému s najvyšším stupňom sebastačnosti so zreteľom na prostredie, ale každý sociálny subsystém musí riešiť naznačené problémy. Sociálny systém možno členiť ešte inak: na fyzický (problém vzácnosti zdrojov - funkcionálna nevyhnutnosť adaptácie, dislokácie zdrojov), kultúrny (funkcionálna nevyhnutnosť realizovať ciele, adaptovať sa a integrovať), osobnostný (problém socializácie a akulturácie, osvojenie si sociálnych rolí a statusu prostredníctvom kultúrne determinovaných vzorov). Parsons sa pokúsil prekonať statickosť svojej ambicióznej koncepcie spoločnosti zavedením tézy vývojovej zmeny založenej na stupňovaní adaptačných schopností systému prostredníctvom diferenciacie. Parsons prispel k analýze profesijnej štruktúry, fašizmu, propagandy sociálnej kontroly, vzťahov medzi charakterom a spoločnosťou, zdravím a chorobou, k analýze právnickej profesie, kontrolovanej inštitucionálnej zmeny, životného cyklu atď.

V sociológii asi najvýznamnejšie prispel k uplatneniu funkcionalizmu Robert K. Merton (*Social Theory and Social Structure*, New York 1957), ktorý analyzoval rôzne významy termínu "funkcia" (formálny post, úrad, poslanie, verejná slávnosť atď.) a navrhol vymedzenie funkcie pomocou dôsledku, efektu, ktorý má istá činnosť, proces či existencia nejakého sociálneho alebo kultúrneho javu pre celostnú sociálnu štruktúru. Samozrejme, aj sociálne a kultúrne fakty sú vždy výsledkom činnosti a funkciu určujú jej výsledky. Prirodzene, nejde vždy o zamýšľané výsledky činnosti a z tejto perspektívy zamýšľaných a nezamýšľaných výsledkov činnosti Merton rozpracoval rozlíšenie medzi tzv. latentnými a manifestnými funkciami a okrem toho ukázal, že vzhľadom na výsledky činnosti, ktoré pre celok nemusia byť len pozitívne, treba rozlišovať medzi eufunkciou a dysfunkciou. Práve týmto rozlíšením sa funkcionalistická analýza stala prijateľnou aj pre konfliktualistické a interpretatívne paradigmy v sociológii. Analýza latentných, nezamýšľaných, neočakávaných, nepredvídaných výsledkov a dôsledkov konania umožnila revidovať stereotypy zdravého rozumu a aj identifikovať podvedomú motiváciu aktérov sociálnej aktivity. Nezamýšľané výsledky Merton klasifikoval ako výsledky, ktoré 1. sú pre systém eufunkčné; 2. sú pre systém dysfunkčné; 3. sú pre systém funkcionálne irelevantné. Merton korigoval postuláty klasického sociologického funkcionalizmu najmä kritikou funkcionálnych imperatívov, lebo modifikoval pôvodne jednoznačnú väzbu medzi funkciou a inštitúciou, zaviedol rozlíšenie latentných a manifestných funkcií, rozlíšil ich kladné a negatívne účinky a vypracoval koncept teórie tzv. stredného dosahu, ktorá chcela zmierniť univerzalistické nároky Parsonsovej teórie (*The Structure of Social Action*, 1937). Jeho funkcionálna alternatíva vychádza

z predpokladu, že istý jav môže plniť rôzne funkcie a rozličné javy môžu plniť tú istú funkciu. Tento predpoklad možno empiricky dobre testovať.

Podľa M. Petruska možno funkcionalizmus tézovite zhrnúť takto: 1. spoločnosť je celkom, sociálnym systémom, ktorý sa skladá z prvkov; 2. medzi prvkami, zložkami, elementami, subsystémami jestvujú vzťahy a isté funkcie: funkcie sú pozitívne alebo negatívne, zámerné alebo nezamýšľané; 3. každý sociálny systém sa usiluje minimalizovať zmeny prostredníctvom adjustácie a kontroly a smeruje k stavu sociálnej dynamickej rovnováhy; 4. rovnováha sa zabezpečuje plnením funkcií subsystémov a tak, že jedinci sa podrobujú hodnotovým spoločenským systémom buď socializáciou, alebo rôznymi formami nátlaku; 5. z hodnotového systému sa odvodzujú pravidlá správania a tvoria základy konsenzu, ktorý integruje systém; 6. zmeny systému sú postupné a ich dôvodom je potreba prispôbiť sa mimosystémovej zmene alebo zmene v raste štruktúrnej a funkčnej diferenciacie, zmene v inovácii; 7. systémy sa udržiavajú napriek zmene ich individuálneho zloženia; 8. v systéme sa nedajú určiť monokauzálne vzťahy a funkcionálna analýza čiastočne dopĺňa a supluje kauzálnu analýzu ([7], 328-330).

Hoci funkcionalistickú perspektívu oponenti podrobili kritike za jej statickosť, ahistorickosť, teleológiu, redukciu teórie na pojmy, zavádzanie neoveriteľných hypotéz, preceňovanie poriadku na úkor napätia a konfliktov, tautologickosť, politický konzervativizmus a od 60-tych rokov ju postupne vytlačali teórie interakcionizmu, výmeny a interpretativizmu, nemožno funkcionalizmu uprieť, že prispel tak k precizovaniu pojmov, ako aj k rozpracovaniu konkrétnych problémov (napríklad stratifikácie). Od 80-tych rokov možno zaznamenať snahy o oživenie parsonsovských ideí najmä v diele N. Luhmanna v kontexte systémového prístupu k sociálnej realite.

Treba si však všimnúť, o čo ide pri funkcionálnej analýze, ktorá aspiruje na vysvetlenie. V tejto súvislosti je dôležité preskúmať logickú štruktúru funkcionálnej argumentácie, empirickú signifikantnosť jej premis a možnosti využitia funkcionálnej analýzy na predikcie. Vo všeobecnosti možno tvrdiť, že funkcionálna analýza sa usiluje prítomnosť istej zložky, prvku systému, istý relatívne stály znak, vlastnosť alebo permanentnú aktivitu systému alebo jeho zložiek objasniť poukázaním na ich úlohu, funkciu v normálnom fungovaní daného systému. V biológii sa napríklad možno pýtať, prečo sa v ľudskej krvi vyskytujú leukocyty. Odpoveď znie, že leukocyty plnia úlohu ochrancu organizmu pred mikroorganizmami. Ak chceme vysvetliť nejaký znak, vlastnosť, napríklad pri otázke, prečo majú niektoré druhy motýľov na krídle kresbu, ktorá pripomína dravca, odpovieme: preto, aby kresba odstrašila nepriateľských vtákov. Na činnosť sa môžeme spytovať: napríklad keď formulujeme odpoveď na otázku, prečo sa sťahuje srdcový sval, odpovedáme, že funkciou sťahov je cirkulácia krvi. O čom vlastne hovoríme v týchto tvrdeniach? Ak si vezmeme posledný príklad s činnosťou srdca, pojem funkcie možno nahradiť pojmom účinku. Stojíme teda pred problémom, či možno adekvátne preložiť tvrdenie 1. Funkciou sťahov srdcového svalu je cirkulácia krvi v tele na vetu 2. Účinkom sťahov srdcového svalu je cirkulácia krvi v tele. Ekvivalentnosť vyžaduje, aby výraz "funkciou" bol ekvivalentný výrazu "účinkom". Prima facie to vyzerá jasné, ale C. G. Hempel pomocou kontrapríkladu tento samozrejmy preklad spochybňuje. Ak povieme, že funkciou sťahov srdcového svalu je produkcia srdcových oziev, a keď povieme, že účinkom sťahov srdcového svalu sú srdcové ozvy, vidíme, že

tieto vety nie sú ekvivalentné a že funkciu a účinok nemožno vzájomne nahradiť bez zmeny pravdivosti daných tvrdení. Funkcionalista bude akceptovať ako pravdivú vetu "Účinkom srdcových sťahov sú srdcové ozvy", ale bude namietat' proti pravdivosti vety "Funkciou sťahov srdca sú srdcové ozvy". Bude sa pritom dôvodiť, že na rozdiel od cirkulácie krvi srdcové ozvy nemajú pre normálne fungovanie organizmu význam. Na druhej strane však môžu byť relevantné pre diagnostiku.

Funkcionalista teda bude pokladať za pravdivé vety: 1. Funkciou srdcových sťahov je cirkulácia krvi v tele; 2. Účinkom srdcových sťahov je cirkulácia krvi v tele; 3. Účinkom srdcových sťahov sú srdcové ozvy, ale nebude pokladať za pravdivú vetu 4. Funkciou srdcových sťahov sú srdcové ozvy. Poslednú vetu treba reformulovať tak, aby sme eliminovali jej teleologický moment. Možno povedať, že srdcové sťahy v organizme stavovcov vyvolávajú cirkuláciu krvi. Tento účinok predpokladá splnenie istých podmienok (prívod živín, odstraňovanie škodlivín, okysličovanie krvi atď.), ktoré sú nevyhnutné pre normálne fungovanie organizmu. Z príkladu so srdcom možno odvodiť schematický náčrt funkcionálnej analýzy. Predmetom funkcionálnej analýzy je výskyt, prítomnosť nejakého relatívne stabilného znaku, aktivity alebo dispozície **D** v systéme **S**. Analýza chce ukázať, že **S** sa nachádza v istom vnútornom stave P_i a vo vonkajších podmienkach P_e , ktoré spolu tvoria komplexnú podmienku $P = P_i + P_e$. Podmienka **P** má účinky, ktoré vzhľadom na systém **S** plnia nejaké úlohy, potreby, funkcionálne požiadavky. Ak tieto účinky označíme súhrnne **U**, povieme, že **P** má účinok **U**, čo predstavuje podmienku pre normálne, resp. adekvátne fungovanie **S**. Treba ihneď dodať, že pojem vnútorného stavu P_i musí byť definovaný tak, aby nezahrnul vlastnosť **D**, ktorú chceme vysvetliť. Treba tiež sledovať smer kauzálnej relácie, lebo nevyhnutná podmienka **U** musí mať ako svoj účinok vysvetľovanú vlastnosť **D**. Vysvetľujúca argumentácia musí medzi svojimi premisami zahrňovať zákony. V našom príklade prichádzajú do úvahy dve miesta, kde sa dá hovoriť o zákone: 1. v prípade všeobecného výroku, že vlastnosť typu **D** v podmienkach typu **P** má účinky typu **U**, a v prípade, že **U** je funkcionálna požiadavka pre normálne fungovanie systému **S**. (Možno tiež povedať, že ak sa podmienka typu **U** nevyskytne, systém **S** sa nenachádza v stave normálneho fungovania.) Z toho, čo som tu neúplne a útržkovite načrtla, vidno ťažkosti, ktoré sa vynárajú pred funkcionálnou analýzou:

a) Každá funkcionálna analýza pracuje s pojmami normálneho fungovania, adekvátneho fungovania alebo správnej práce či všeobecne prežitia. Aby sme určili ich význam, treba stanoviť presné kritériá normality, štandardného stavu. Lenže v sociálnom poznaní sa neraz na to celkom rezignuje alebo sa tieto kritériá formulujú len veľmi vágne.

b) Pokiaľ nemáme pri explanácii znaku **D** zákon, máme s jeho vysvetľovaním logické problémy.

c) V abstraktnej schéme sa explicitne hovorí o vnútorných a vonkajších podmienkach, ktoré musia byť splnené, aby **D** plnila funkcionálne požiadavky **U**. V konkrétnych analýzach však často uvádzame tieto podmienky len neúplne alebo ich vôbec nevieme uviesť.

d) Pri uplatnení funkcionálnej analýzy na formulovanie predikčných tvrdení nemá preň nijaké zdôvodnenie v štruktúre argumentácie, len zavádzame hypotézu

o sebaregulácii systému. Hempel podrobne preskúmal štruktúru funkcionálnej analýzy a ukázal na častú logickú chybu, t.j. na to, že z adekvátneho fungovania nejakého systému sa vyvodzuje záver o nejakej postačujúcej podmienke pre adekvátne fungovanie tohto systému v budúcnosti. Prebieha to analogicky pragmatickej situácii, v ktorej A hovorí: "X je komunista." B: "Odkiaľ to vieš?" A: "Celkom jednoducho. X nechodí v nedeľu do kostola a ako je známe, komunisti do kostola nechodia." Je to úsudok podľa schémy Každé F je G; X je G, teda X je F. Hempel vypracoval platné schémy pre funkcionálnu argumentáciu, ktoré sa spomenutej chybe vyhýbajú, ale treba buď zosilniť premisy, alebo oslabiť záver v zmysle obsahovo chudobnejšieho tvrdenia. Majme teda schému zloženú z premís:

- a) systém S funguje v čase t v situácii typu $P=P_i+P_e$ normálne;
- b) pre ľubovoľný okamih platí: S funguje počas tohto okamihu normálne len vtedy, ak je splnená nevyhnutná podmienka U.
- c) vždy, keď sa v systéme S vyskytne znak D, tak je splnená aj podmienka U.
- d) Záver: znak D sa v čase t v systéme S objavuje, vyskytuje.

Túto neplatnú schému možno podľa Hempela nahradiť platnou, v ktorej nahradíme premisu c premisou typu "ak ..., tak", "vtedy a len vtedy" alebo "práve vtedy". To však značí, že sa vie, že práve realizácia znaku D vyvoláva podmienku U nevyhnutnú pre normálne fungovanie S. Ak je to možné, hovorí sa o tzv. funkcionálnej nezastupiteľnosti, nenahraditeľnosti, nevyhnutnosti.

Korektná schéma argumentácie potom vyzerá takto: premisy a) a b) sa nemenia, zostáva aj záver d). Premisa c) znie:

- c) Systém sa vyznačuje znakom D vtedy a len vtedy, ak je splnená podmienka U.

Hoci schéma je logicky platná, jej aplikácia v konkrétnych prípadoch sa ukázala ako nepoužiteľná, a to preto, že funkcionálne nevyhnutnosti sú skôr ilúziou než realitou, lebo ide o funkcionálne alternatívy, substitúcie alebo funkcionálne ekvivalencie (napr. výchovnú funkciu môže plniť rodina, škola, ústav). Napokon aj v biológii sa problém adaptácie riešil v priebehu evolúcie viacerými modifikáciami. Revidovať pôvodnú schému možno aj oslabením záveru v tom zmysle, že opustíme hypotézu o funkcionálnej nevyhnutnosti a rátame s neprázdnu triedou funkcionálnych alternatív znaku D. Schéma má potom tento tvar: premisy a) a b) sa nemenia;

- c) Podmienka U je v čase t v systéme s splnená presne vtedy, ak sa v systéme v čase t realizuje **nejaký znak z triedy T**.
- d) Záver: Jeden zo znakov T sa v čase t realizuje v S.

Samozrejme, hoci ide o platnú schému usudzovania, jej explanačná hodnota sa redukuje, lebo nevysvetľuje výskyt určitého znaku D v čase t v systéme S, ale len výskyt nejakého D alebo jeho funkcionálnej alternatívy ([5], 559-585).

Hoci sa na prvý pohľad zdá, že pojmy s ktorými sa operuje v premisách funkcionálnej argumentácie sú v poriadku, neraz sa porušujú aj najtolerantnejšie pravidlá empirickej obsažnosti.

V súvislosti s empirickou signifikantnosťou premís a pojmov, s ktorými sa pracuje vo funkcionálnej analýze, ide hlavne o tieto ťažkosti: 1. problém aplikovateľnosti: objektom funkcionálnej analýzy nie sú obvykle individua, ale celé triedy systémov, a S teda neoznačuje nejaký individuálny systém, ale predikát pre druh systému. Stojíme tak

pred problémom aplikovateľnosti funkcionálnej analýzy, lebo neraz nemáme dostatočne ostro vymedzený systém. Kým v biológii sme v relatívne lepšej situácii, v sociológii, antropológii a psychológii je systém vymedzený len veľmi neurčito a hmlisto. Aj platnosť tézy o funkcionálnej nevyhnutnosti závisí od toho, či sa zvolí väčšia alebo menšia trieda sledovaných prípadov; 2. veľkú úlohu hrá aj vymedzenie pojmov funkcionálnej potrebnosti, funkcionálnych požiadaviek, lebo sa neraz používajú neempiricky. Problém možno redukovať na otázku normálneho fungovania, ale aj vtedy sa pred nami vynára celý rad otáznikov, lebo musíme stanoviť empirické kritériá normálneho či adekvátneho fungovania. V biológii sú po ruke mlčky akceptované štandardy, ale v oblasti sociálneho poznania je priestor pre subjektívnu interpretáciu priveľký; 3. problematické sú aj interné a externé podmienky, lebo táto požiadavka zostáva viacmenej nenaplnená. Treba teda konštatovať, že nároky na vedeckosť si funkcionalistická analýza môže robiť len vtedy, keď pojmy, s ktorými pracuje, sú definované so zreteľom na štandardy normálneho fungovania, prežitia, sebaudržania. Háčik je však v tom, že takýto štandard nemožno určiť raz navždy ani pre jednu disciplínu, ani pre všetky sféry. V rámci konkrétneho skúmania sa stanovuje na podklade objektívnych empirických kritérií.

G. C. Hempel sa pokúsil, a dodávam, že podľa mojej mienky vcelku úspešne, jednak argumentovať proti funkcionalizmu ako univerzálnej metóde, a jednak ukázať, že po eliminovaní teleologických formulácií, v pozadí ktorých je analógia s cieľavedomým konaním, ju možno akceptovať ako korektnú a empiricky obsažnú metódu, hoci so značne limitovanou aplikabilitou... Ak sa totiž prezentuje ako argumentácia logicky korektná, s empiricky významnými premisami, jej explanačná hodnota je vcelku nízka. Záver pri funkcionálnej argumentácii je oveľa slabší, než si myslia jej stúpenci. V jej štruktúre nie je nič, čo by nás oprávňovalo robiť plauzibilné predikcie, musíme si pomáhať zavedením ďalšej hypotézy o sebaregulácii systému. Požiadavka empirickej významnosti nie je však bezproblémová a vždy hrozí, že kľúčové pojmy funkcionálnej analýzy budú bez empirického obsahu, čo sa ďalej prenáša na argumentáciu. Ani skeptici nemôžu však funkcionalizmu uprieť jeho význam výskumného programu. Ten umožnil najmä v biológii pri skúmaní procesov reprodukcie, homeostázy, regenerácie formulovať hypotézy zbažené teleologických konceptov a skrytých účelov a porozumieť procesom sebaregulácie nie na základe analógie so zámerným konaním, ale v zmysle ich redukovateľnosti na fyziologické, chemicko-fyzikálne procesy regulujúce známe zákonitosti. Vzhľadom na relatívne chudobnú explanačnú silu logicky korektnej a empiricky relevantnej funkcionálnej argumentácie by som sa prikláňala k tomu, že aj v sociálnom poznaní ide o výskumný program zameraný na to, v akom zmysle a do akej miery sú analyzované systémy sebaregulujúcimi sa systémami. Hoci som vyslovila niekoľko kritických pripomienok k uplatneniu funkcionálnej analýzy ako explanačného nástroja, trochu inak vidím situáciu so zreteľom na uplatnenie pojmu funkcie a funkcionálnej analýzy pri výstavbe ontológie sociálnej reality. V tomto smere súhlasím s J. Searlom, keď tvrdí, že pripisovanie alebo udeľovanie funkcií (an assignment of function or imposition of function) spolu s kolektívnou intencionalitou a konštitutívnymi pravidlami (constitutive rules) tvorí predpoklad deskripcie sociálnej reality. Ak som doposiaľ hovorila o funkcii ako o niečom objektívnom v ontologickom aj epistemickom zmysle slova, čo súvisí s intuitívnym chápaním funkcie ako kauzálneho vzťahu, treba poznamenať, že

v skutočnosti je každá funkcia spätá s s intenciami pozorovateľa, a teda je relativizovaná so zreteľom na jeho zámery, ciele, chcenia. Napriek tomu, že funkcie v ríši biológie sú celkom nezávislé od postoja subjektu, príroda nepozná funkciu, ale iba kauzálne determinácie. Ak hovoríme o objavovaní funkcií v biotickej sfére, fakticky ide o priradenie funkcie, ktorá sa postuluje vzhľadom na nejaký teleologicky formulovaný systém účelov, napríklad v prípade funkcie srdca so zreteľom na prežitie a reprodukciu organizmu. "Funkcie jednoducho nikdy nie sú inherentné objektom, ale vždy sú relatívne vzhľadom na pozorovateľa." ([4], 14).

Samozrejme, je rozdiel medzi "objavovaním" funkcie obličiek či pečene a priradením funkcie vo svete umelých objektov, napríklad keď poviem "Toto je pekný obraz." J. Searle rozlišuje medzi tromi typmi funkcií, ktoré priradujeme objektom a procesom: 1. nečinnosné (nonagentive) funkcie, lebo ide o prirodzene prírodné procesy a udalosti, ktorým sme prisúdili nejaké účely, napríklad že funkciou bielych krviniek je chrániť organizmus pred cudzorodými látkami, funkciou srdca je cirkulácia krvi, obličiek filtrácia krvi a pod; 2. činnosné (agentive) funkcie, ktoré sú vecou použitia danej entity: funkciou pera je písanie, stoličky sedenie, lupy zväčšovanie a pod; 3. v rámci činnosných funkcií treba vyčleniť špecifickú funkciu - entity, ktorých funkciou je reprezentovať, zastupovať, symbolizovať, t.j. znamenať niečo ([4], 23). V tomto smere je funkcionálna analýza a pojem funkcie neodmysliteľnou zložkou budovania ontológie sociálneho. Analýza funkcionálnych vzťahov sa môže dostať na úroveň, keď pojem funkcie z diskurzu aj z uvažovania mizne a nastupuje vysvetlenie podľa nomologických alebo štatistických regularít. To sa však, pochopiteľne, nedá rozhodnúť od filozofického stola.

LITERATÚRA

- [1] DURKHEIM, É.: Sociologie a filosofie. Praha, KLAS 1998.
- [2] HOLLIS, M.: The philosophy of social science. Cambridge University Press 1996.
- [3] NOSEK, J.: Mysl a tělo v analytické filosofii. Praha, Filosofía, AVČR 1997.
- [4] SEARLE, J.: The Construction of Social Reality. The Free Press 1995.
- [5] STEGMÜLLER, W.: Die Logik der Funktionalanalyse. In: Wissenschaftliche Erklärung. Berlin, New York, Heidelberg, Springer Verlag 1969.
- [6] TURNER, H. J.: The Structure of Sociological Theory. Homewood, Illinois, The Dorsey Press 1974.
- [7] Veľký sociologický slovník. Praha 1996.
- [8] WRIGHT, L.: Functions. In: The Philosophical Review. No 2, vol. LXXXII, 1973, s. 139-168.
- [9] MILLIKAN, G. R.: In Defense of Proper Function. In: The Philosophy of Science 56, 1989, s. 288-302.
- [10] The Myth of Functional Analysis as a Special Method in Sociology and Anthropology. In: American Sociological Review 24, 1959.
- [11] SZTOMPKA, P.: Metoda funkcjonalna w sociologii społecznej. Wrocław 1971.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/5097/98.

PhDr. Tatiana Sedová, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR